

Kitap İncelemesi/ Book Review

Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi

Homa KATOUZIAN, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, ss.224. ISBN: 9786057947208

Değerlendiren: Mehmet Akif Koç*

İran kültürü yüzyıllar boyunca şiir üzerinden var olmuş, Şark'ın bu abidevî edebiyatının en büyük eserleri –*Mesnevî*, *Şehnâme*, *Divan-ı Hafız*, *Kâbusnâme*, *Bostan*, *Hüsrev ve Şirin*, *Gülistan* ve diğer yüzlercesi- manzum tarzda var edilmiştir. Klasik Fars şiirinin¹ en büyük isimlerinden ve Şiraz'ın yetiştirdiği tartışmasız en büyük iki şairden biri olan Sâdi –diğeri Hâfız- asırların günümüze taşıdığı bilgeliği ve şiirinin gücüyle halen aşılma-yan isimlerin başında gelmektedir. Lakin, *Bostan* ve *Gülistan* gibi eserleriyle, Türk edebiyatı üzerinde öteden beri tesir sahibi olmasına rağmen; Sâdi'nin hayatı, düşüncesi ve dünyayı kavrayışının aynı ölçüde bilindiğini söyleyebilmek güçtür. Bu noktada, Homa Katouzian'ın 2020 yılında Türkçeye çevrilen Sâdi biyografisi; İran tarihi ve edebiyatı uzmanı, titiz ve dikkatli bir entelektüelin kaleminden; İran'ın bu büyük şairin kapsamlı bir biyografisini sunmakta ve Türkçede eksikliği hissedilen bir sahaya verimli bir katkı olarak ön plana çıkmaktadır.

* Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ortadoğu Çalışmaları, akifkoc@hotmail.com, ORCID: /0000-0001-5179-6027

¹ Bu satırların yazarı, “İran şiiri”, “Fars şiiri”, “Fars dilinde şiir” gibi kavramların birbirinden farklı olduğunu ve her birinin çok geniş coğrafi, kültürel ve etnik/dilsel nüansları olduğu gerçeğini kabul eder; ancak kullanım kolaylığı açısından, bu metinde “Fars şiiri/edebiyatı” ibaresi kullanılacaktır.

Oneworld Publications'ın "İslam Dünyası'nın Mimarları" serisinde yayınlanan *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi* adlı çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Katouzian, şairi klasikler ve modernler arasında konumlandırıldığı giriş bölümüyle başlar. Bu bölümde, geleneksel bir sınıflandırmaya atıf yapan yazar; klasik Fars şiirinin "Üç Büyükler"i olarak Sâdi, Hâfız ve Mevlana'yı zikreder; bazılarının Firdevsî'yi de ekleyerek "Dört Büyükler" nitelendirmesinden, diğer bazılarının ise Nizâmî Gencevî ile birlikte "Beş Büyükler" kavramsallaştırmamasından bahseder. Ancak, Sâdi'nin tartışmasız şekilde bu büyük piramidin en tepesinde yer aldığını vurgular. İran şiiri içinde XX. yüzyılda Nima Yuşic'le başlayan eski-yeni dikotomisinin gölgesinde, İran ve Avrupa'da Sâdi'nin yeniden keşfedildiği dönemi tasvir eden bölümün ana fikri, "Sâdi demek Fars şiiri demektir" sözüyle özetlenebilir.

Sâdi'nin hayatı ve eserlerine odaklanan ikinci bölüm, hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen çocukluğundan başlayarak; Bağdat'taki medrese eğitimine, oradan da gerçekleştirdiği uzun seyahatlerine –Mekke, Şam, İskenderiye, Diyarbakir, Hemedan, Belh, Kaşgar vd- değinir. Katouzian bu bölümde, kendi eserlerindeki işaretlerden yola çıkarak, şairin çok tartışmalı doğum ve ölüm tarihlerini tespit etmeye girişir ve MS. 1208 civarında dünyaya geldiğini ve MS.1281 yılından hemen sonra da öldüğünü savunur. Ayrıca Sâdi hakkında çokça rivayet edilen, Azerbaycan'a gitme ve orada Moğol imparatoru Abaka Han'ın vezirliğini yapmış olan Cüveynî kardeşlerle tanışmış olma ihtimalinin de zayıf olduğu tespitinde bulunur. Katouzian, ayrıca ilginç bir benzerliğe dikkat çeker ve Sâdi'nin Bağdat'ta medreseden "kaçış"ını, kendisinden iki yüzyıl önce yine Bağdat'ta medrese eğitimini yarıda bırakıp "kaçan" Ebû Hâmid Gazzâlî'nin durumuna benzetir. Ancak Gazzâlî'nin sonradan kendini ilme ve tasavvufa vermesine karşılık, Sâdi'nin kendini şiire ve aşka verdiğini vurgulamayı da ihmal etmez.

Yazar, Sâdi'nin, dönemin hükümdar aileleriyle ilişkilerine değindiği bölümde şu iki hususun altını özellikle çizer. Önemli kişilere ithaf ettiği şiirler yok denecek kadar azdır, var olan birkaç tanesinde de –örneğin, Salgurlu hanedanından Terken Hatun ve kızı Abiş Hatun'a, ayrıca Fars bölgesindeki güçlü Moğol emîri Angiyanu'ya ithafen yazdığı şiirler- adalet ve cömertlik öğütleri ön plandadır.

Kitabın üçüncü bölümünde Katouzian, Sâdi'nin şiirlerindeki aşk sözleri ve güzelliğe methiyeler üzerinde durur; bu bölüme şu dikkat çekici tespitle başlar: “*Klasik Fars dilli şairler arasında Sâdi kadar muhteşem ve tutkulu bir âşık daha yoktur. Hatta daha ileri giderek, Sâdi'nin klasik Fars şiirindeki en büyük âşık ve kesinlikle insan aşkını anlatan en muhteşem lirik şair olduğunu söylemek mümkündür.*” Katouzian'ın bu bölümde yaptığı bir diğer dikkat çekici tespit de Sâdi'nin insani ve tensel aşkı; Mevlânâ'nın tasavvufî aşkı, dervişin tüm var oluşun kökenine dönerek onunla bir olma arzusunu anlattığı, buna mukabil Hâfız'ın ise bu iki aşkı birleştirdiği ve bunları tek bir bütünün içinde eşit bir şekilde dile getirdiği yönündeki değerlendirmesidir.

Yazar –Osmanlı divan edebiyatındaki benzer şiirlere getirilen tevellere hiç sapmadan- Sâdi'nin şiirlerinde doğrudan insanî aşkı betimlediğini ve bu imgelemine kurarken, bizzat kendi fiziksel ve zihinsel tecrübelerinden yararlandığını vurgular. Halbuki Hâfız'ın, tasavvufî ve insanî aşkı çok güzel şekilde birleştirdiğini; hangisinin tasavvufî hangisinin insanî aşk olduğunu anlamanın kolay olmadığını belirtir ve her üç şairden örneklerle bu görüşünü temellendirir.

Dördüncü bölümde yazar, Sâdi'nin tasavvuf ve mutasavvıflar hakkındaki yaklaşımını mercek altına alır ve şairin, aynı zamanda –ahlakî ve mistik gazeller dışında- tasavvufî aşktan da bahsettiğini, onu akıl ve ilmin gereklilikleriyle karşılaştırırken, birbirlerine tamamen zıt olduklarını söylediğini kaydeder. Ayrıca *Bostan*'da, *Gülistan*'da ve diğer yerlerde hakiki ve sahte dervişleri ve derviş davranışlarını anlatırken; iyi hasletleri övdüğü kadar, kötü ve aldatıcı davranışları da sertçe yediğini belirtir. Katouzian, Sâdi ile Mevlânâ'yı tasavvuf bağlamında mukayese ederken de şu önemli değerlendirmede bulunur: “*Sâdi'nin gazellerinin büyük bölümü dünyevî ve tensel aşkla ilgili olup, sadece yaklaşık onda biri aleni olarak mistik veya didaktiktir; ancak Rumî'ninkilere benzer yoğunlukta bir mistik içeriğe bunlarda bile rastlayamayız.*”

Yazarın, Sâdi ile Mevlânâ'yı tasavvufa yaklaşımları açısından karşılaştırırken yaptığı –ve kanaatimce, kitabın da en vurucu tespitlerinden biri olan- şu yorum, son derece ehil ve şairane bir tespite işaret eder: “*Rumî şair ve mutasavvıf olmak için medreseyi bırakmıştı, Sâdi ise şair ve âşık olmak için... Sâdi'nin eserlerinde, bu alanlardaki derin bilgisine ve hürmet duy-*

gusuna rağmen, ister aklî olsun ister mistik, ideolojik bir bakış açısı yoktur. O her şeyden önce bir şair ve âşık olmuştur.”

Sâdi'nin eserlerindeki davranış ve ahlak derslerine dair beşinci bölümde, şairin kişiliğinin şekillendiği çerçeveye özel bir vurgu bulunur; hem olağanüstü zengin ve renkli kişiliğine hem de yaşadığı dönemin İslam dünyasının özel şartlarına atıf yapılarak, didaktik üslubunun temelleri analiz edilir. *Bostan* ve *Gülistan*'da üzerinde özellikle durulan davranış ve ahlak kodlarının ise yardımseverlik, tevazu, kanaatkârlığın yanısıra, kıskançlık ve dedikodudan uzak durma olduğunun altı çizilir ve çok sayıda şiirden alıntıyla bu hasletler örneklendirilir.

Padişahların ve vezirlerin yolları başlığını taşıyan altıncı bölüm ise büyük şairin, kendi döneminin hükümdar ve vezirleriyle ilişkilerini inceler. Bu bağlamda dönemin İlhanlı-Moğol vezirlerinden olan Cüveynî kardeşlerle münasebetlerinin özellikle üstünde durulur ve söz konusu devre özgü tamamen keyfi ve otokratik yönetimin Sâdi'nin şiirleri ve yöneticilerle ilişkileri üzerinde de tesir sahibi olduğu vurgulanır. “*Taht üzerindeyken sultan ol / Ama ahlakınla pâkize derviş gibi ol*” beytinde olduğu gibi, şairin şiirlerinden seçme alıntılarla, hükümdar ve vezirlere “uygun bir dille” sunduğu nasihatlere atıflarda bulunulur. Gücün ve varlığın geçiciliği, ideal yönetim şeklinin fazileti, ahireti düşünüp hareket etmek gibi hususlar da bu öğütlerin konusunu oluşturur.

Nihayetinde Sâdi'nin hayatı, eserleri ve düşüncelerini konu edinen Katouzian'ın bu çalışması, yerinde alıntılar ve titiz bir araştırmanın ürünü olan gözlemleriyle, iyi bir “şair ve dönemi” incelemesi sunmaktadır. İsmail Hakkı Yılmaz'ın duru çevirisi ve dikkatli şiir tercümelerinin de okuyucu açısından bir avantaj olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu eser aynı zamanda, Türkçe literatürdeki “İran kültür tarihi” çalışmalarına da önemli bir katkı sunacaktır.